

JACEK STARZYK¹, KATARZYNA STARZYK-ŁUSZCZ²

Jak leczono choroby układu oddechowego w początkach XIX wieku? Analiza opisu leczenia chorego na zapalenie płuc

How the Diseases of the Respiratory System Were Treated in the Beginning of XIXth Century? Analysis of the Description of Pneumonia Treatment

¹Poradnia Nefrologiczna Świętokrzyskiego Centrum Onkologii w Kielcach, ²NZOZ „BGMED” w Warszawie

Streszczenie

Na podstawie archiwalnych materiałów źródłowych z 1801 r. przedstawiono przypadek leczenia ostrego schorzenia dróg oddechowych, prawdopodobnie zapalenia płuc, u 72-letniego mężczyzny. W skład zespołu leczącego wchodził doktor, cyrulik, ówczesna „pielęgniarka”, aptekarz, którzy praktykowali w 1801 r. w Koniecpolu. W leczeniu zastosowano leki mukolityczne, przeciwkaszłowe, nasercowe, przeciwgorączkowe, przeciwbólowe, poprawiające apetyt. Leczenie to z współczesnego medycznego punktu widzenia było prawidłowe. Zaordynowano także lekarstwa, które zalecała obowiązująca nadal od starożytności teoria humoralna. Teoria ta zakładała istnienie w ciele człowieka czterech płynów — humorów: krwi, śluzu, żółci, czarnej żółci. Brak proporcji i równowagi między płynami prowadził do choroby. Leczenie miało na celu przywrócenie zaburzonych proporcji i równowagi przez stosowanie leków przeczyszczających, moczopędnych, upustów krwi itp. Z współczesnego medycznego punktu widzenia było to leczenie szkodliwe, gdyż powodowało niedokrwistość, zaburzenia homeostazy wodnej, elektrolitowej i kwasowo-zasadowej. Leczenie zakończyło się zgonem chorego.

Słowa kluczowe: choroby układu oddechowego, teoria humoralna, XIX wiek, Polska

Summary

According to archival sources from 1801 year treatment of acute respiratory disorder, probably pneumonia in 72 — year old man was presented. The patient was treated by a doctor, barber surgeon, so - called “nurse” and apothecary, who were practicing in 1801 year in Koniecpol. Mucokinetics, anti-cough, cardiac, antipyretic, analgesic and improving appetite medications were used. From the current medical point of view this treatment was correct. Moreover, the medications recommended by still actual from antiquity humoral theory were used. According to that theory the human body was thought to contain four humors: blood, phlegm, bile, black bile. Lack of proportion and balance between humors led to disease. The treatment was designed to restore the proper humoral balance by enemas, diuretics, bloodletting etc. From the current medical point of view the treatment was incorrect. It caused anaemia, disturbances in water, electrolyte and acid — base homeostasis. The treatment resulted in death of patient.

Keywords: disorders of the respiratory system, humoral theory, 19th century, Poland

W czasie kwerendy w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach (ADK) natrafiono na akta konsystorza generalnego krakowskiego z 1801 r., dotyczące ks. Antoniego Jarzęckiego, proboszcza parafii Secemin, w których znaleziono informacje o leczeniu duchownego z powodu ostrej choroby układu oddechowego, prawdopodobnie zapalenia płuc [1]. Z uwagi na małą liczbę dokumentów źródłowych dotyczących praktyki lekarskiej w Polsce z początków XIX wieku postanowiono udostępnić te informacje w niniejszym artykule. Przedstawiono je w aneksach 1–3. Tekst aneksów przygotowano w oparciu o instrukcję dotyczącą wydawania źródeł staropolskich [2].

Ks. Antoni Jarzęcki urodził się w 1729 r. w archidiecezji gnieźnieńskiej. Niższe święcenia kapłańskie uzyskał w Krakowie 18 marca 1759 r., subdiakoniat 5 kwietnia 1760 r., diakonat 31 maja 1760 r., prezbiterat 22 czerwca 1760 r. Prebendę tituli Annuntiationis B[eatissimae] M[ariae] V[irginis] uzyskał 24 marca 1760 r. w Szczepanowie, w dekanacie wojnickim [3]. Od 2 marca 1766 r. do 1801 r. był kanonikiem kapituły kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie. Od 10 lipca 1769 r. do 1784 r. był scholastykiem w Mstyczowie. Od 5 kwietnia 1770 r. do 1796 r. — plebanem w Czaplach. Plebanem w Seceminie był w latach 1762–1801, zmarł w 1801 r. [4].

Informacje zawarte w „Aktach konsystorza generalnego diecezji krakowskiej”, a zwłaszcza wykaz leków, którymi był leczony ks. Jarzęcki, pozwoliły na dość dokładne odtworzenie przebiegu leczenia. Chociaż brak jest informacji pochodzących bezpośrednio od leczącego doktora, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że duchowny zachorował na zapalenie płuc. Początek choroby przypadł na pierwsze dni marca 1801 r. Ks. Jarzęcki miał wówczas 72 lata. Choroba objawiła się kaszlem, odpluwaniem plwociny, gorączką, brakiem apetytu, osłabieniem. Chorego leczył doktor Tichi, praktykujący w Koniecpolu. Pomagał mu cyrulik koniecpolski o imieniu Jakub oraz nieznaną z nazwiska i imienia kobietą, Żydówka [Aneks 1–2]. W leczeniu uczestniczył także aptekarz koniecpolski Jan Onufry Nowicki [Aneks 3]. Stosowano leki o działaniu mukolitycznym, przeciwgorączkowym, przeciwbólowym, poprawiającym apetyt. Podano także lekarstwa o działaniu nasercowym, moczopędnym, przeczyszczającym. Leki były pochodzenia roślinnego, stosowano także bursztyn. Chory przyjmował je doustnie w postaci mieszanin, ulepków, a także w postaci wlewk doodbytniczych [Aneks 3]. Leczenie nie zakończyło się pomyślnie, chory zmarł 7 kwietnia 1801 r. [1]. Koszt leczenia wyniósł 115 złp, w tym honorarium doktora opiewało na 54 złp, koszt leków pobranych z apteki koniecpolskiej 50 złp. Wynagrodzenie cyrulika wyniosło 6 złp, kobieta otrzymała 4 złp [Aneks 2].

Leczenie ks. Jarzęckiego było zgodnie z panującą jeszcze wówczas teorią humoralną.

Teoria humoralna została opracowana przez starożytnych lekarzy i filozofów: Empedoklesa z Akragas (490–430 r. p.n.e.), Diogenesa z Apolonii (VI w. p.n.e.), przede wszystkim zaś przez Hipokratesa z Kos (ok. 460–377 r. p.n.e.), a także Platona (427–347 r. p.n.e.), Arystotelesa ze Stagiry (384–322 r. p.n.e.), Galena (131–201) i innych. Teoria zakładała, że w ciele człowieka znajdują się cztery płyny, czyli humory. Były to: krew, śluz, żółć i czarna żółć. U zdrowej osoby proporcje i równowaga humorów były prawidłowe. Zdrowie było stanem eukrazji. W stanie choroby natomiast proporcje i równowaga humorów ulegały zaburzeniu, co określano mianem dyskrazji. Leczenie miało na celu doprowadzenie do stanu równowagi, zaburzonej przez chorobę [5]. Katalog środków leczniczych obejmował: kuracje dietetyczne, które powinny oczyszczać soki ustrojowe, środki przeczyszczające i lewatywy służące oczyszczaniu „od dołu”, środki wymiotne, służące oczyszczaniu „od góry”, środki moczopędne i napotne, nasilające wydalanie chorobotwórczych substancji, upusty krwi z żył obwodowych, stawianie baniek „suchych” lub „ciętych”, również stosowanie pijawek [6].

W przedstawionym przypadku były stosowane leki działające na układ oddechowy („mixture od kaszlu”, „ulepki flegmę rozrzedzające”). Ponadto podano leki nasercowe („wotka serdeczna”), przeciwgorączkowe („mixture od gorączki”), przeciwbólowe („anodyna”), środki poprawiające apetyt („krople apetyt sprawiające”). Z współczesnego medycznego punktu widzenia było to leczenie prawidłowe. Ale obok tych leków zaordynowano inne. Ich użycie uzasadniała teoria humoralna. Były to środki przeczyszczające („mixture laxiująca”), wlewki doodbytnicze („ziółka na enemę”, asafetyda), moczopędne („mixture urynę pędząca”), napotne („ziółka” zamiast herbaty). Obecność cyrulika w procesie leczniczym każe przypuszczać, że choremu wykonywano upusty krwi, być może także stawiano bańki. Rozważne stosowanie leków przeczyszczających mogło być konieczne, gdyż zaparcia często występują u obłożnie chorych. Podobnie rozważne stosowanie „mixture urynę pędząca” mogło być pomocne w leczeniu niewydolności serca, której występowanie jest częste u chorych w podeszłym wieku i często nasila się w schorzeniach zapalnych płuc. Natomiast stosowanie tych środków w dużych ilościach, szczególnie mieszanek przeczyszczających, częstych wlewk doodbytniczych, prawdopodobne wykonywanie upustów krwi, z dzisiejszego medycznego punktu widzenia było szkodliwe. Prowadziło bowiem do niedokrwistości, zaburzeń gospodarki wodnej, elektrolitowej, równowagi kwasowo-zasadowej.

Duchowny zmarł po około 4 tygodniach chorowania. Leczenie ks. Jarzęckiego przez doktora koniecpolskiego Tichiego było zgodne z obowiązującymi wówczas poglądami naukowymi. Współcześnie zapalenie płuc u ludzi starszych, mimo stosowania antybiotyków, także może kończyć się zgonem [7].

Interesujące są również informacje o kosztach leczenia. Wyniosły one 115 złp, z czego koszty osobowe leczenia stanowiły 56 %, koszty leków 44 %. Była to duża suma pieniężna.

Za tę sumę można było w kwietniu 1801 r. w Krakowie kupić ok. 5 korców 1 ćwierć żyta [1 korzec = 123 l] [8]. Warto podkreślić jest również to, że leczenie było prowadzone zespołowo. W zespole terapeutycznym uczestniczył doktor, cyrulik, ówczesna „pielęgniarka” oraz aptekarz.

Podsumowując, na ziemiach polskich w początkach XIX w. leczenie chorób układu oddechowego było prowadzone zgodnie z obowiązującą od starożytności teorią humoralną.

Aneks 1

[s. 20] Niżej podpisany wyznaję, iż za ratowanie tu przez niedziel cztery leżącego św. p. Imci X kanonika Jarzęckiego i podług fatygi w jego chorobie, z rąk wielmożnego Imci Xsiedza Karola Kuleszyńskiego, dziekana kurzełowskiego, czerwonych złotych trzy [1 czerwony złoty = 18 złp] odebrałem, niniejszym kwitem zatwierdzam w Koniecpolu dnia 10 Julii 1801. Tichi

Aneks 2

[s. 15] Regestr generalnej expensy po śmierci ś.p. Antoniego Jarzęckiego, proboszcza secemińskiego, przez Karola Kuleszyńskiego [...] 12 kwietnia 1801 złożony.

Za lekarstwa podczas choroby obrane w aptecce koniecpolskiej 50 złp

W[ie]l[możnemu] P[anu] Tychiemu, doktorowi za słuzenie w chorobie ś.p. X Jarzęckiemu złp 54

Jakubowi cyrulikowi koniecpolskiemu za usługi w chorobie ś.p. ... złp 6

Żydówce za enemy ś.p. dawane złp 4

Żydówce za sliwki suszone dla ś.p. w chorobie 1 złp 10 gr

Aneks 3

[s. 19] Conto wybranych lekarstw dla Wielmożnego Jego Mości Xiędza Jarzęckiego, proboszcza w Seceminie 1801

o = 6	Mixtura od kaszlu	zł 1 gr 18
item	Mixtura laxuięca f. 4	
	ta D 10 powtórzona	zł 8

---	Ziółka zamiast herbaty do picia gr 15 Bursztyn gr 15	zł 1
---	13 Mixtura laxuięca i urynę pędząca f 5 gr 12 inna Mixtura od kaszlu f 2 gr 6 D 18 powtórzona Julepek flegmę rozrzedzający f 2 ten cztery razy powtórzony	zł 17 gr 24
---	22 Mixtura laxuięca	zł 3 gr 12
item	Krople apetyt sprawiające gr 24, te 4 razy powtórzone	zł 3 gr 6
25	Mixtura od kaszlu zł 3	
---	30 Mixtura od gorączki i kaszlu	zł 2
Apr 1	Mixtura od kaszlu Anodina f 1. Wotka Serdeczna f 1. Julepek f 1	zł 1 gr 18 zł 3
---	Ziółka na enemę gr 24 Asafaetidae f 1	zł 1 gr 24
	Summa złp 46 gr 12	

W Koniecpolu
D[atun] 13 Apr[ilis] 1801
Jan Onufry Nowicki

Skróty w tekście źródłowym: D — die — w dniu, f — florenus — floren, gr — grossus — grosz, zł — złoty, złp — złoty polski [1 złoty polski, floren = 30 groszy].

Piśmiennictwo

1. Archiwum Diecezjalne w Kielcach (ADK), Akta Konsystorza Jeneralnego diecezji krakowskiej tyczące się X Antoniego Jarzęckiego, proboszcza par. Secemin + 14.IV.1801, [w:] Akta Parafialne II. Secemin 1633–1802. Różne luźne akta oraz akta ks. Antoniego Jarzęckiego proboszcza parafii Secemin, sygn. II PS-II/1, 8, 15, 19–20.
2. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł od XVI do połowy XIX w.*, red. K. Lepszy, Wrocław (Polska) 1953.
3. Szczepaniak J., *Katalog duchowieństwa diecezjalnego zestawiony na podstawie krakowskich ksiąg święceń (1646–1789)*, Wydawnictwo UNUM, Kraków (Polska) 2008, 400.
4. Szczepaniak J., *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2010 (Polska), 600.
5. Zieliński K.W., *Słownik pochodzenia nazw i określeń medycznych. Antyczne i nowożytne dzieje chorób w ich nazwach ukryte*, Wydawnictwo alfa-medica Press, Bielsko-Biała (Polska) 2004, 280–283.

6. *Kronika medycyny*, Wydawnictwo „Kronika” — Marian B. Michalik, Warszawa (Polska) 1994, 133.
7. Pudelski J., *Epidemiologia chorób układu oddechowego*, [w:] *Nauka o chorobach wewnętrznych*, red. T. Orłowski,

- Wydawnictwo PZWL, Warszawa (Polska) 1990, t. 5, 30–33.
8. Górkiewicz M., *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań (Polska) 1950, 86.